

**SARDENYA:
diversitat lingüística,
prejudicis i identitats**

Joan Elies Adell

Joan-Elies Adell (Vinaròs, 1968) és doctor en Filologia Catalana i llicenciat en Comunicació Audiovisual per la Universitat de València. Membre del Grup de Recerca Hermeneia (Estudis Literaris i Tecnologies Digitals) de la Universitat de Barcelona. Acaba de publicar *La Tercera Illa. Poesia Catalana de l'Alguer (1945-2013)*. Actualment és el Director de l'Espai Llull, la Representació de la Generalitat de Catalunya a l'Alguer.

Sardenya: diversitat lingüística, prejudicis i identitats

Joan Elies Adell

99

Comencem amb una anècdota

El dia 22 de juny del 2011 va tenir lloc a l'extraordinari escenari del port de l'Alguer l'enregistrament d'un show televisiu organitzat per la cadena televisiva Rete4, del grup Mediaset, dedicat a la moda: "Sfilata d'amore e moda". Es tractava d'un programa que tenia com a centre d'interès una passarel·la de moda conduïda per la popular presentadora televisiva Emanuela Folliero en què, a més de presentar les noves creacions dels dissenyadors de moda més prestigiosos del moment, també participaven personatges ben coneguts de la televisió italiana, amant amb diverses actuacions de famosos cantants de música lleugera, entre ells els triomfadors del Festival de Sanremo d'aquell any.

A banda de les polèmiques que van tenir lloc als mitjans de l'Alguer i a la resta de la Sardenya, sobre la conveniència o no de dedicar diners públics a aquest esdeveniment (s'afirmava que l'Assessorat al Turisme de la Regió

Autònoma de Sardenya va aportar 180.000 euros per la realització d'aquest espectacle, que es van justificar argumentant el retorn d'imatge i de publicitat sobre l'illa que aquesta inversió suposava, tenint en compte que es tractava d'una programa amb un potencial d'audiència gens menyspreable en el panorama televisiu italià), el que més em va impactar d'allò que va esdevenir sobre l'escenari va ser un dels pocs moments presumptament humorístics de la vetllada.

L'esquetx es titulava “Classe de sard”. Un actor, vestit de pastor i amb maneres bastes i poc polides, de “poble”, per entendre'ns, havia de fer una “llicó” de llengua sarda a l'elegant i sofisticada Emanuela Folliero. Els guionistes van posar en boca del parlant sard les frases més difícils i recargolades, de forma que resultés del tot intel·ligible allò que estava dient. La presentadora, fent carasses de no comprendre res de res, no deixava de dir que “non capisco niente”, tot queixant-se de com era de complicada aquella estranya llengua, fins que va acabar el gag amb la següent frase: “È impossibile! Lasciamo perdere!” (“És impossible, deixem-ho córrer!”). Diria que gairebé tot el públic va riure la “gràcia” i, pel comentaris i converses posteriors amb amics algueresos i sards que hi van assistir, un cop acabat el programa, pocs es van sentir ofesos pel fet que s'hagués ridiculitzat, d'aquella manera, tant la llengua pròpia de Sardenya, l'illa que acollia aquell acte, com els seus parlants, desplegant sense rubor alguns dels principals prejudicis lingüístics tan encertadament estudiats per Jesús Tuson al seu *Mal de llengües*, malauradament ben arrelats en la consciència social sarda¹.

100

¹ Per a explicar com es presenten generalment els prejudicis lingüístics, recordem que Jesús Tuson se serveix d'un model dicotòmic, que oposa enunciats de valor negatiu i feble a enunciats de valor positiu i fort. Tals enunciats reflecteixen presumptes característiques qualitatives i quantitatives de les llengües, que són el resultat de la tendència humana a jutjar arbitràriament i, doncs, a crear estereotips. Entre les dicotomies analitzades per Tuson hi ha les que oposen les llengües fàcils a les llengües difícils; les llengües suaus (llengües femenines) a les llengües d'aspres (llengües virils); les llengües amb molts parlants a les llengües amb pocs parlants; les llengües amb un vocabulari ric (llengües de cultura) a les llengües amb poc lèxic (llengües primitives). En l'anècdota que hem explicat hi eren presents gairebé tots aquests prejudicis.

Així, enfront de la llengua italiana, que és presentada com senzilla, moderna i amable, personificada en la bellesa sofisticada i cosmopolita de la Folliero, la llengua sarda s'ofereix a l'espectador a través d'un personatge d'extracció clarament rural, vestit amb roba pobra i tradicional, dient coses no només intel·ligibles i exòtiques per a una orella italiana, sinó amb cert regust d'antigor, polsoses i passades de moda, malgrat la seva genuïtat popular. Sobta, certament, que això es faci en un esdeveniment subvencionat per la pròpia Regió Autònoma de Sardenya que, mitjançant el "Servitziu Limba e Cultura Sarda" (Servei de la llengua i cultura sarda), vinculat a l'Assessorat a la Cultura i la Pública Instrucció del Govern sard, té com a mandat institucional la promoció i la valorització del patrimoni cultural i lingüístic de Sardenya. Un senyal més, com ha escrit el sociòleg Alessandro Mongili, de subalternitat cultural però també de dependència psicològica dels sards cap als continentals, dels parlants de les llengües de Sardenya envers el monolingüisme italià (Mongili, 2013: 26).

La diversitat lingüística de Sardenya

El sard i l'italià, però, no són les úniques llengües que es parlen a Sardenya. En aquesta illa, com es sabut, llengua i territori no coincideixen. Les diverses vicissituds que ha sofert Sardenya al llarg de la història, el fet de tractar-se des de sempre d'una cruïlla destacada de tota mena d'intercanvis comercials i lloc de pas dels pobles per la Mediterrània, a més de patir diferents invasions i colonitzacions, han fet que la seva sigui una realitat

lingüística especialment rica i diversa, i també complexa per la seva estratificació. Així, ens trobem amb llengües d'origen diferent, com el català de l'Alguer, el gal·lurès² o el sassarès³ (que es consideren varietats pont amb Còrsega i substancialment són idiomes de tipus cors-itàlic amb un lèxic influenciat pel sard septentrional) i el tabarquí, dialecte d'origen

² La Gal·lura és una regió històrica de Sardenya nord-oriental dins l'actual província d'Òlbia-Tempio.

³ Que es parla bàsicament en els municipis de Sàsser, Porto Torres, Castelsardo, Sorso i Stintino, en la zona nord-occidental de Sardenya.

genovès parlat a Carloforte, en l'illa de Sant Pietro i a Calassetta, en l'illa de Sant'Antioco, en l'arxipèlag de Sulcis, a la part occidental de Sardenya, pels descendents dels colons lígurs procedents de l'illa de Tabarca (Tunísia) i acollits pels Savoia a la fi del XVIII. Totes dues poblacions sumen, aproximadament, 10.000 habitants.

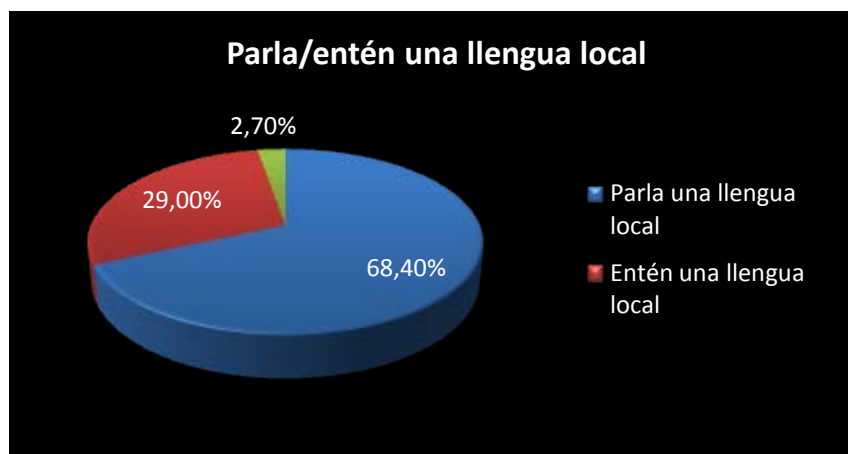

Cartell que anuncia la jornada organitzada per la biblioteca municipal de Boruta, dedicada a un recital de poesia en totes les llengües pròpies de Sardenya.

Sardenya, doncs, gràcies a la gran difusió territorial del sard però també a la presència del català, del gal·lurès, del sassarès i del tabarquí és la regió de l'Estat italià en la qual és present el major nombre de ciutadans pertanyents a una minoria lingüística. El sard és parlat i usat per més d'un milió de persones que resideixen a l'illa, als quals hem d'afegir els parlants de les altres llengües minoritàries del territori, que sumarien un nombre aproximat d'un milió i dos-cents mil parlants. Aquestes cinc llengües, segons la llei Regional núm. 26 del 1997, que porta el nom de "Promoció i valorització de la cultura i de la llengua de Sardenya", han de ser protegides i tutelades pel Govern Regional.

Quin és l'estat d'aquestes llengües? Quina és la seva salut, si és que es pot parlar de salut quan ens referim a llengües i a minories lingüístiques? Què significa, com es pregunta Alessandro Mongili (2011), parlar una llengua

minoritària quan on vius se'n parlen almenys dues o tres? Quin és l'ús social de les diverses llengües de Sardenya? Com es relacionen els parlants de llengües minoritàries entre sí? Són preguntes a les quals no podem donar resposta, però sí que voldríem donar una breu pinzellada, a través de la descripció d'alguns dels resultats d'una interessant recerca sociolingüística curada per Anna Oppo, *Le lingue dei sardi: una ricerca sociolinguistica* (2007)⁴, que sigui útil per remarcar la diversitat lingüística i dels usos socials de les llengües minoritàries a Sardenya.

Taula 1. Font Oppo (2007)

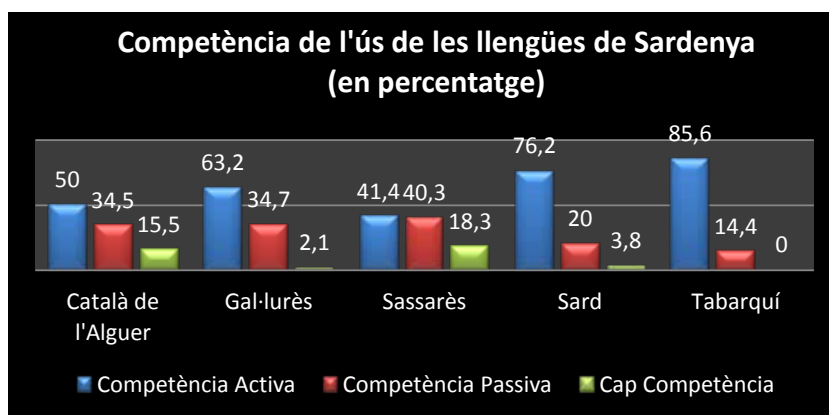
Què ens diu aquest treball? Quines conclusions aporta? La dada segurament més significativa i sorprenent d'aquesta enquesta lingüística és, sens dubte, la representada en la Taula núm. 1, en la qual es pregunta als enquestats sobre l'ús i la comprensió del sard (i la resta de parles locals). Es tracta d'uns resultats inesperats que, en el seu moment, com dèiem, van sorprendre força a les élites intel·lectuals i polítiques sardes, massa sovint contràries a una presència de l'ús normal del sard en contextos formals i institucionals, i responsables directes, en conseqüència, de la seva invisibilitat i minorització com a seriosa llengua de cultura. Resulta important assenyalar, en contra d'allò que molts podrien afirmar, que l'enquesta desvetlla que únicament un 2,7% (65 persones de les 2715

⁴ Les dades usades en aquesta enquesta provenen de 2715 entrevistes, en les quals eren presents totes les àrees lingüístiques: el sard, el sassarès, el gal·lurès, el català de l'Alguer i el tabarquí. Aquí podeu trobar tota la recerca:

http://www.regione.sardegna.it/documenti/1_4_20070510134456.pdf

enquestades) de la població sarda es declara completament aliena a la comprensió de les llengües locals de Sardenya, i atribueixen aquesta manca de competència al fet que en la seva família només es parlava en italià, o al fet que no són d'origen sard. I també resulta significatiu, com explica Anna Oppo, que ningú no manifesta cap tipus d'hostilitat envers les llengües locals, ni tampoc l'ha observat ni en la família, ni en l'escola, ni tampoc en el seu entorn social més pròxim. Tot el contrari: «una minoria els enquestats, els més escolaritzats de tots dos sexes, declara que els agradaria parlar una llengua local» (Oppo, 2007: 7). Són dades, però, que no es poden estendre a tot el territori sard, ja que es tracta de tendències que canvien segons l'àrea lingüística presa en consideració.

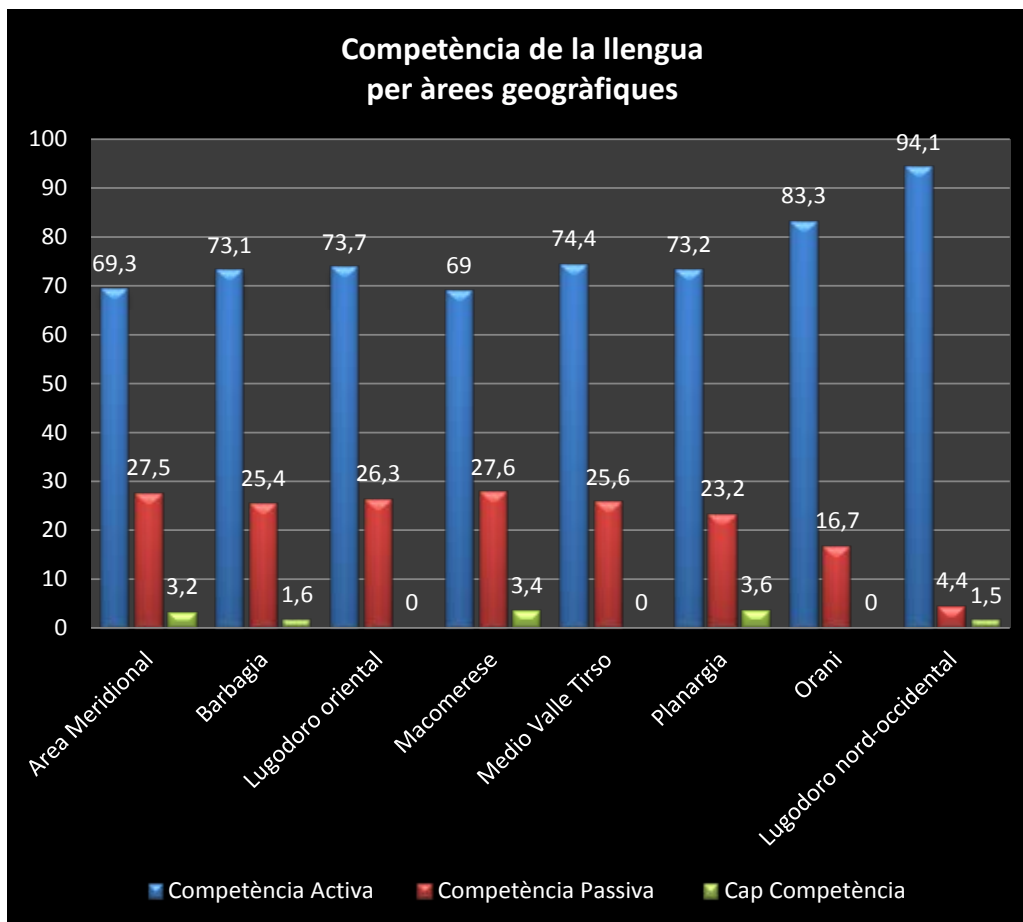
Així, si ens fixem en la taula núm. 2, ens adonarem de la diferència de comportament entre les àrees en les quals es parla el sard respecte a les àrees en les quals es parla alguna de les altres llengües de Sardenya, sense entrar a valorar, en aquest cas, altres elements importants d'anàlisi sobre les actituds lingüístiques dels parlants, que estarien marcats pel gènere (masculí/femení), per l'edat (joves i vells), pel tipus de localització (urbana/rural), etc., i que ja són analitzats en profunditat en l'estudi citat. Concentrarem la nostra atenció únicament en descriure sumàriament quina és la competència lingüística dels ciutadans sards de les diverses llengües de Sardenya.

Taula 2. Reelaboració a partir de les dades d'Oppo (2007)

En general, com es pot apreciar, les àrees lingüístiques no sardes del Nord de Sardenya (gal·lurès, sassarès, català) es caracteritzen per un ús percentual inferior (63,2%, 41,4% i 50 %, respectivament) pel que fa a la

competència general d'ús de la llengua sarda (76,2) i el tabarquí, que és el percentatge netament més alt (85,6). Si ara ens fixem exclusivament en les dades sobre la competència de la llengua sarda per àrees (taula 3), ens adonem també que hi ha zones que en què la competència lingüística declarada pels enquestats és molt elevada (sobresurten el Lugodoro nord-occidental, però també la zona d'Orani, al centre de Sardenya), situant-nos en tots els casos, incloent-hi la zona meridional, en percentatges de competència activa força significatius.

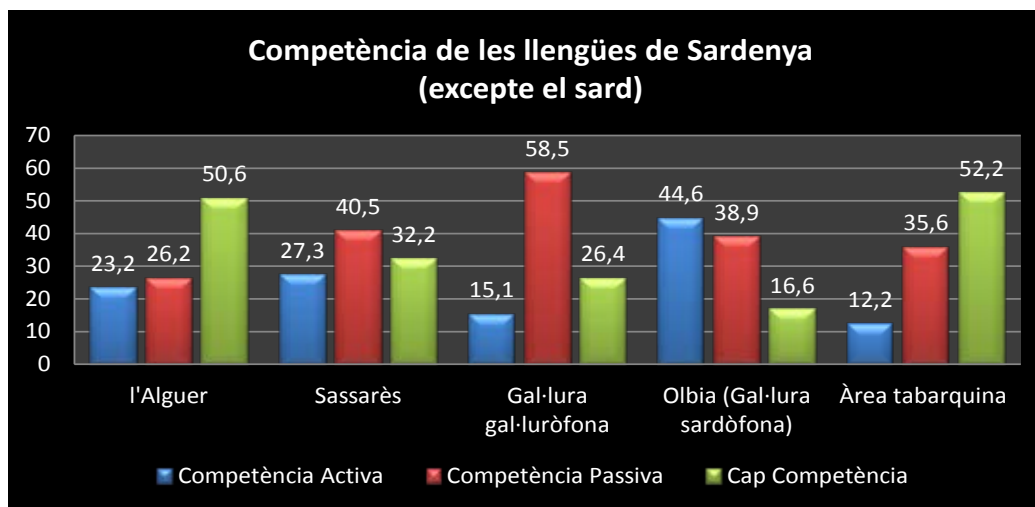

Taula 3. Reelaboració a partir de les dades d'Oppo (2007)

Resulta, però, interessant observar també la difusió de la llengua sarda en zones en què existeix una altra llengua pròpia. No ens interessa tant entrar a analitzar els diversos processos de difusió de la llengua sarda en aquestes àrees al·loglotes, sinó en assenyalar fins a quin punt la llengua sarda és

present en la totalitat del territori insular. A Òlbia, per exemple, podem veure que la penetració del sard assoleix un 83,5% (del qual, però, només un 44,6% és competència activa), deguda, probablement al fet que, abans que esdevingués ciutat com a Òlbia⁵, segons ens explica Mongili (2010: 46), el poble de Terranova formava, juntament amb Luras, un enclavament sardòfon en la zona de la Gal·lura. Malgrat haver-se convertit en ciutat, les transformacions antropològiques lligades al turisme i el caràcter gal·luròfon de la zona agrícola del seu entorn, «és probable concloure que entendre el sard i parlar-lo representi, per la capital sardòfona d'una regió al·lòglota com la Gal·lura, un signe de distinció o un tret de pertinença». Amb tot, podem veure que en la resta de la Gal·lura existeix una forta competència passiva de la llengua sarda (58,5%), això és, que es tracta d'un territori en el qual conviuen de forma complementària dues minories lingüístiques importants, el gal·lurès i el sard, amb un alt índex d'intercomprensibilitat, que ens hauria de fer pensar sobre el caràcter sovint abstrús de les classificacions lingüístiques que es no corresponen amb les accions i els usos dels actors socials, com si les fronteres lingüístiques fessin més por als lingüistes que no pas als parlants.

106

Taula 4. Reelaboració a partir de les dades d'Oppo (2007)

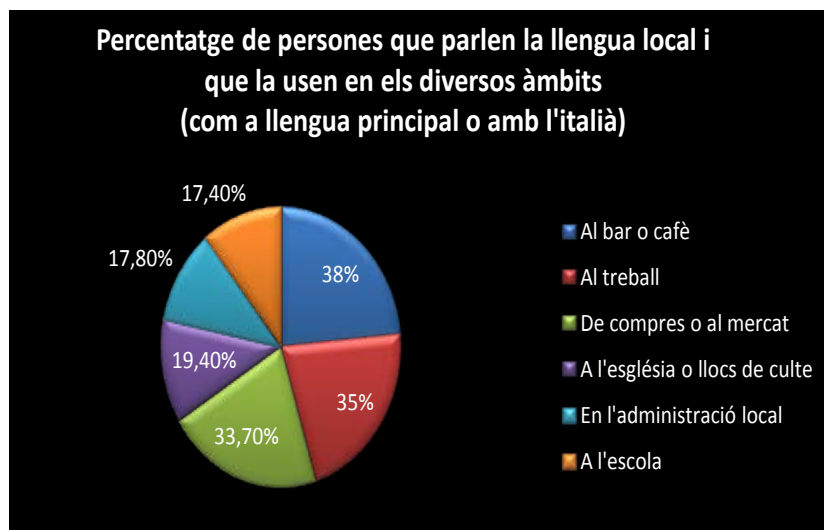
L'Alguer i l'àrea tabarquina de Carloforte i Calassetta són, contràriament, les zones en les quals el sard resulta estrany a més de la meitat de la

⁵ El poble de Terranova es va convertir en Òlbia l'any 1939, durant el període feixista, tot recuperant l'antic nom romà. En sard i en gal·lurès es continua anomenant Terranòa i Tarranòa, respectivament.

població (taula 4). Amb tot, cal subratllar que es tracta d'enclavaments lingüístics en què hi ha unes actituds lingüístiques respecte a la pròpia llengua gairebé contraposades. Així, podem observar (taula 2) que només el 50% de la població de l'Alguer admet tenir una competència activa en català, mentre que quasi la totalitat dels tabarquins parla el seu dialecte lligur (85,6%). Aquestes dades mostren, certament, moltes contradiccions sobre els usos lingüístics dels sards, comportaments que no poden ser explicats d'una forma mecànica i predeterminada.

Les llengües de Sardenya: llengües invisibles?

Malgrat haver comprovat l'alt percentatge de persones que declara un coneixement de les llengües de Sardenya, no sembla que això s'acabi traduïnt en una presència de l'ús d'aquestes llengües en els diversos cercles socials dels entrevistats, si exceptuem l'àmbit familiar. Si bé es continua mantenint el costum d'usar la llengua local amb la major part dels parents – amb l'excepció dels fills, produint-se el trencament de la transmissió lingüística intergeneracional, que és l'amenaça més gran per les llengües pròpies de Sardenya-, en l'àmbit extrafamiliar la llengua que s'usa de forma dominant és l'italià, tot i que algunes de les persones entrevistades afirmen que usen totes dues llengües indistintament.

Taula 5. Reelaboració a partir de les dades d'Oppo (2007)

En la taula 5 s'observa una tendència homogènia en l'expulsió del sard (i de la resta de llengües pròpies) dels espais públics, i en particular un progressió negativa del seu ús en aquells llocs més caracteritzats per la presència del poder o de les institucions estatals (com podria ser l'escola, encara ara). Amb tot i això, ens trobem que paradoxalment el 89,9% dels enquestats (i el 61,5% d'aquells que no parlen i que no entenen cap llengua local) es declaren molt d'acord amb l'afirmació que el sard i altres llengües

local "hagin de ser promogudes i sostingudes perquè formen part de la nostra identitat". Per què es produeix aquesta contradicció? Si els sards, més enllà de la seva procedència geogràfica, mostren un veritable afecte per les llengües pròpies de Sardenya, com és que no les usen més? Què fa que no les parlin? Per quina raó no la transmeten als seus fills? Quines són les condicions que els porten a expulsar la llengua dels seus pares, dels seus avis, de la pròpia vida? Per què, malgrat mostrar l'orgull per la seva terra i la seva cultura,

dimeixin de la llengua que els arrela? Doncs perquè encara ara, com afirma el sociòleg Alessandro Mongili en un dels articles interpretatius de l'enquesta esmentada, "La visibilità sociale delle competenze linguistiche in Sardegna: un tentativo de problematizzazione", existeix una estigmatització fortíssima del fet de parlar en sard en contextos no familiars, de manera que redueix quasi a zero la possibilitat d'usar la llengua pròpia de Sardenya en contextos formals, oficials i cultes, això és, que encara hi ha prejudicis lingüístics que impedeixen fer vida normal en les llengües sardes, tot concloent: «L'enquesta que hem desenvolupat posa en evidència les dinàmiques que afecten a la llengua sarda i a les altres llengües de Sardenya, tot subratllant l'existència d'àmbits lingüístics diferenciats per composició i heterogeneïtat dels processos que els caracteritzen. En tots la presència de les llengües locals és notable. En cadascun d'aquests àmbits les diverses parles assumeixen rols diversos i són utilitzades de forma diferenciada pels parlants. Amb tot, l'estatus de les llengües locals respecte a l'italià és generalment molt inferior, i no gaudeixen ni de tutela, ni d'una autèntica promoció, ni el seu ús esdevé

prestigiós. Amb tot, sigui quin sigui l'ús que se'n fa, en forta regressió sobretot en els espais públics, però també en àmbit familiar, fins el punt de convertir-lo substancialment invisible en els espais públics, el sard, seguint un procés força original, ha esdevingut un signe de la nostra identitat col·lectiva i com a tal és reivindicat per una majoria considerable de la mostra analitzada» (Mongili, 2007: 93-94).

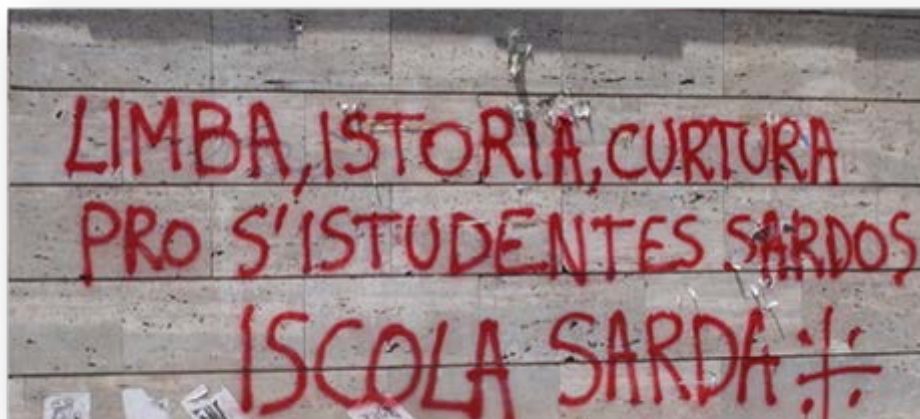

Foto 3. Pintada reivindicativa sobre l'ús del sard a l'escola i la universitat.

109

L'anècdota que hem explicat a l'inici del nostre text és un exemple banal però il·lustratiu de com, en l'imaginari col·lectiu italià, amb la complicitat sovint inconscient i colonitzada dels sards, les llengües, les cultures i les identitats històriques de Sardenya esdevenen, en la pràctica, invisibles o menyspreades. Queda cap esperança? Si els ciutadans sards, com il·lustra l'enquesta citada, encara mostren un afecte veritable per la pròpia llengua, si existeix almenys una adhesió simbòlica a la pròpia llengua, tradició i cultura, això ha de significar que la política lingüística que caldria fer per part de les administracions públiques hauria de traduir aquest anhel en accions concretes de sensibilització i de promoció de l'ús social de la llengua, que la faci visible i adquireixi prestigi en tots els àmbits de la vida quotidiana, especialment en aquells formals, comunicatius i oficials i, que ajudi a vèncer el llast dels prejudicis lingüístics encara ben presents en la societat sarda.

Orientalisme lingüístic a Sardenya?

En un interessant llibre que acaba de publicar Giuseppe Corongiu, director i màxim responsable del Servei de la llengua i la cultura sarda abans esmentat, que porta el significatiu títol de *Il sardo: una lingua "normale"* (2013), fa un repàs exhaustiu als mites, prejudicis, estereotips i llocs comuns que llasten la política lingüística a Sardenya i la posada en marxa d'un veritable procés de normalització lingüística, procés marcat per una

mena d'“Orientalisme lingüístic a Sardenya”, que impedeix desenvolupar-lo en tota la seva plenitud, en efectuar un interessant paral·lelisme amb el treball de colonització cultural d'Orient explicat per Edward W. Said en el seu famós llibre *Orientalisme* (1991).

110

De la mateixa manera que durant el període colonial, com va descriure amb claredat Said, es construeixen, a través d'un discurs coherent (l'Orientalisme), els pobles no europeus com inferiors, bàrbars, incivilitzats, com “orientals”, com l'“altre” per excel·lència; a Sardenya es podria haver produït un procés semblant, tot salvant les distàncies per l'escala i per la dimensió diferent del fenomen: «L'illa ha estat sotmesa a un procés d'“orientalització” ja sigui com a element ètnic “altre”, ja sigui pel que afecta a la seva cultura, a la seva identitat i, consegüentment, a la seva llengua. Així, la vicissitud de la llengua és tan exemplificativa que pot resultar força útil per comprendre les altres dinàmiques» (Corongiu, 2013: 28).

Corongiu no es refereix només a l'abundant literatura de viatge escrita per autors no sards (continentals o estrangers: de Gabriele D'Annunzio a D. H. Lawrence, per posar exemples significatius) que han influït sobre el procés de creació d'una identitat de l'illa, ni als propis escriptors sards (com podria ésser la pròpia Grazia Deledda, premi Nobel de literatura l'any 1926) que, sempre segons la seva opinió, «han corroborat una idea de

Sardenya no real», còmplice amb la mirada externa, sinó especialment a la “sardística acadèmica” que, no sempre amb bona fe, s’ha apropiat a la defensa de la llengua donant com a vàlides i indiscutibles certes interpretacions i percepcions sobre la qüestió lingüística i cultural que no eren pròpies, sinó que havien estat bastides amb l’objectiu d’imposar-se socialment a l’illa, tot difonent sobre la mateixa llengua i cultura autòctones una sèrie de prejudicis, tòpics, límits i obstacles que, malgrat l’aparentment benevolència paternalista, han minat des de dintre la percepció que els sards tenen del propi patrimoni lingüístic i cultural (Corongiu, 2013: 29).

No hem d’oblidar que Said considerava que les càtedres de filologia eren una de les armes més poderoses per doblegar els orientals a la visió occidental d’ells mateixos. La mirada externa sobre la llengua dels sards, diu Corongiu, ha esdevingut “sarda” amb la mediació dels bona part de la classe acadèmica, política, mediàtica i intel·lectual illenca, que l’ha incorporada sense gaires reticències, assumint-la i fent-la pròpia, fins el punt d’observar l’ús de la llengua sarda com la volen els enemics de la seva normalització, això és, com una pràctica estigmatitzada i, per tant, destinada a ser utilitzada només en pocs i determinats contextos, com ha explicat Alessandro Mongili (2010: 49):

«A Sardenya, tots coneixem la dita segons la qual els sards parlen un italià òptim, i com això és considerat un signe d’orgull: a mi em sembla aquesta una confirmació de com la tendència a la normalització estigui profundament imbricada per la consciència social dels sards, una confirmació per tant de l’estigma de la sardofonia».

Quines són, però, aquestes idees estereotipades que converteixen el sard en una llengua aparentment inservible per un ús normal i potencialment perillosa per la vida social, cultural i institucional de Sardenya? Des de quan s’ha produït aquesta estigmatització, aquesta mena d’“orientalització”

lingüística a la sarda? Hi ha a Sardenya una veritable voluntat política de potenciar l'ús de les seves llengües?

El sard i els prejudicis lingüístics

Els principals prejudicis lingüístics que afecten al sard, ens recorda Corongiu⁶, són els següents: 1) el presumpte endarreriment i el caràcter arcaic de la llengua sarda i la seva mancança de dinamisme i innovació; 2) la incomprendibilitat entre els parlants dels dos grans dialectes 3) la inferioritat dels dialectes meridionals; 4) la interferència en l'aprenentatge de l'italià.

1) *El sard és una llengua arcaica.* Un dels tòpics més arrelats respecte a la llengua sarda és el fet que sigui considerada una llengua arcaica ben especial, més propera al llatí que qualsevol altra llengua romànica i amb una evolució interrompuda, fossilitzada, com si fos una llengua de museu ancorada en el passat. Així ho explica Maurizio Virdis: «Són molts els mites i els llocs comuns sobre Sardenya i sobre bona part de la seva cultura i de la seva vida. Un d'aquests, certament força difós i ben resistent, que ha arrelat també en els mateixos lingüistes, és aquell d'una Sardenya lligada a l'arcaisme de la seva vida, de les seves tradicions i de la seva llengua» (Virdis, 2009: 9). Segons aquesta visió, l'illa és arcaica i conserva tradicions i costums misteriosos i secrets.

La llengua sarda sempre s'ha vist sota aquesta perspectiva del presumpte endarreriment, del seu caràcter arcaic. Per a confirmar aquesta tendència, la llengua històrica de Sardenya ha estat objecte d'atencions sociològiques, antropològiques, lingüístiques i filològiques especials, la major part de les ocasions interessades a convertir-la en un cas tipològic de "proximitat" la llatí (Corongiu, 2011: 45). Aquest presumpte arcaisme de la llengua sarda constitueix un dels aspectes d'una visió general de Sardenya, cultivada principalment des d'una mirada exterior, com dèiem, però que

112

⁶ Altres autors que han tractat a bastament la qüestió dels llocs comuns sobre la llengua sarda són, entre d'altres, els següents: Roberto Bolognesi i Wilbert Heeringa (2005), Harald Weinrich (2006) i Francesco Casula (2010). Algun aspecte més concret ha estat estudiat, per exemple, per Thomas Krefeld a l'article "Un mito da smontare: l'arcaicità del vocalismo sardo" (2004: 55-66).

inevitablement també s'ha acabat filtrant en l'illa a través de l'escola, de la política, de la universitat i dels mitjans de comunicació. Per la llengua, com observen Bolognesi i Heeringa, sembla que serveix el judici general donat per l'antropòleg holandès Peter Odermatt en referir-se a la funció que el folklore sard exerceix en l'imaginari col·lectiu dels italians: «Pels italians el folklore és simptomàtic de la imatge d'una Sardenya anacrònica que tenen de l'illa. Encara durant els anys 70, tant els polítics com els mitjans de comunicació italians descrivien un escenari de caos i endarreriment. En la Itàlia actual Sardenya és encara vista com una terra de pastors i de bandits» (citada per Bolognesi i Heeringa, 2005: 56). En sintonia amb aquesta visió de Sardenya com terra endarrerida, la seva llengua també ha de ser necessàriament arcaica, la menys evolucionada de les llengües romàniques i també la més “exòtica” i “incontaminada” per influències externes.

Subratllar exageradament l'arcaisme de la llengua sarda és un lloc comú que ja apareix amb Dante Alighieri que, en el seu *De vulgari eloquentia*, sostenia que els sards quasi no sabien parlar, i que imitaven el llatí quasi com si fossin un mico⁷. Aquesta observació de Dante no era pas neutra, sinó que venia a reforçar la seva estratègia de fer una valoració positiva del toscà com a llengua culta i literària, moderna en definitiva, front al sard que era marcada com una llengua endarrerida, excessivament

propera al llatí. A partir d'aquesta simple consideració negativa de Dante, van seguir tota una sèrie d'aproximacions i estudis que ja partien d'aquesta concepció apriorística, sense que en la major part dels casos ningú la

⁷ Concretament va escriure «grammatican tanquam simia homines imitantes, nam domus novas et dominus meus locuntur». Dante recriminava als sards d'imitar servilment el llatí “com micos”, amb expressions com “dominus meus” i “domus novas”. Cal subratllar el fet que Dante va tenir una actitud semblant amb els friülans, l'altra important minoria lingüística de la Itàlia contemporània, tot descrivint-los, per la rudesia de la llengua, com aquells que parlen com si es tiressin rots: «“ces fas tu?” crudeliter accentuando eructant» (Dante Alighieri, *De vulgari eloquentia*, llibre primer, 11-6).

confrontés amb la realitat de la recerca empírica, fins el punt que, com assenyala Corongiu (2013: 102): «El mateix Wagner⁸, l'estudiós que ha aconseguit el ple reconeixement científic de la llengua, partia d'una idea ja adquirida de primitivisme i arcaisme [...] que, en la seva forma de veure, era típica de Sardenya, encara abans que la seva llengua. Wagner, per arribar a les seves conclusions, no parteix d'una selecció lexical o sintàctica dels diversos dialectes que conformen la família de la llengua sarda, sinó que “tria” aquells que li faciliten arribar a la conclusió que la “llatinitat arcaica” del sard és el tret distintiu d'aquesta llengua». És de la mateixa opinió Maurizio Viridis (2005: 9) qui, tot introduint algun altre matís de puntualització, afirma que indubtablement la llengua sarda té importants trets lingüístics conservadors, però que el que resulta reductiu i equivocat és considerar-los com l'element que cal considerar com a única clau interpretativa.

És un visió reforçada per Roberto Bolognesi i Wilbert Heeringa (2005: 132), autors d'una recerca que, usant la metodologia de lingüística computacional, han mesurat les distàncies fonètiques, morfològiques i lexicals entre els 54 dialectes sards i les diverses llengües que han desenvolupat un paper políticament dominant a Sardenya. Les conclusions a les quals arriben són que «els resultats de les mesures efectuades han mostrat que cap dialecte sard es presenta com a especialment més conservador que els altres dialectes, i tampoc que cap altra llengua romànica. L'italià és, per exemple, molt més conservador que no pas el més conservador dels dialectes sards».

114

⁸ Es refereix a l'alemany Max Leopold Wagner (1880-1962), considerat com un dels lingüistes més importants per a l'estudi de la llengua sarda, així com un dels romanistes més influents del segle XX.

Aquest tòpic de l'arcaisme, però, continua ben vigent⁹. Així, seguint l'argumentació de Corongiu, aquest lloc comú ha estat assumit per gran part dels lingüistes sards contemporanis¹⁰. Posa l'exemple simptomàtic d'Antonio Sanna, autor del manual *Introduzione agli studi di linguistica sarda* (1957), que va ser un text bàsic en la formació de bona part dels filòlegs que han anat ocupant les càtedres de les universitats sardes. No sols insisteix en qualificar el sard com una llengua arcaica (tot argumentant que aquesta és la raó principal per la qual els joves tenen dificultats en aprendre-la) sinó que afegeix un nou estereotip que reforça el tòpic de l'arcaisme: el de la seva genuïtat. Això és, que la veritable llengua sarda és la que parlen els pagesos i els pastors (especialment de les zones interiors centrals de Sardenya, les més incomunicades i incontaminades), una llengua capaç de vehicular

sentiments “autènticament” populars i espontanis, però en cap cas una llengua apta per elaborar discursos cultes, complexos, minuciosos i especialitzats. Impossibilitat, doncs, de construir una llengua sarda que tingui un abast de llengua nacional, apta per a tots els registres lingüístics i en totes les situacions comunicatives.

115

I afegeix Corongiu (2013: 105): «Sanna no és pas un enemic de la llengua sarda. L'estima sincerament. La voldria valoritzar, la voldria fins i tot oficialitzar. Però no pot, perquè és un home del seu temps, víctima d'instincts culturals orientalistes, també ell. Mai no està convençut del tot. Escriviu un llibre ple d'estereotips que permetran als seus epígons en les càtedres sardes de combatre l'oficialitat real de la llengua», per acabar afegint que quan la revitalització del sard s'encalla en una concepció restrictiva de la llengua, basada en una recerca quasi idíl·lica de la “puresa”

⁹ Resulta com a mínim curiós, però congruent amb allò que venim explicant, que la Gran Enciclopèdia Catalana defineixi així el sard: «Llengua romànica, particularment arcaica, testimoni, segons la majoria d'estudiosos, de la llatinitat d'Àfrica, que ocupa un lloc propi entre la Romània oriental i l'occidental».

¹⁰ Bolognesi i Heeringa, al seu torn, posen l'exemple de Eduardo Blasco Ferrer (1984: 23), que segueix assumint aquest prejudici, en afirmar: «el sard és una llengua arcaica, a causa de la seva precoç llatinització (segle III a.C.), de la seva posició aïllada i de l'escassa capacitat de recepció d'innovacions procedents del continent».

i la “genuïtat”, centrada en una visió tradicional ben allunyada d’una idea de l’ús de la llengua en tots els contextos possibles, fa impossible en la pràctica convertir-la en un veritable instrument de comunicació nacional per al poble de Sardenya.

2) *La incomprendibilitat interdialectal*. Un altre mite força arrelat, que apareix reiteradament en qualsevol conversa informal sobre el sard o, fins i tot, en encontres públics o seminaris en què la temàtica de la llengua és central, és la de la seva gran fragmentació dialectal i la impossibilitat d’una fàcil comprensió entre els seus parlants. Es tracta, certament, d’un tòpic que entorpeix qualsevol intent de definir la identitat d’una comunitat lingüística, atès que la pervivència d’aquest lloc comú afavoreix que «molts parlants del sard concentren la seva atenció sobre les diferències entre la pròpia varietat i aquelles d’altres regions de Sardenya, passant per alt les identitats estructurals» (Bolognesi, 2010: 160). Aquest tòpic sembla poc creïble, perquè significaria, en la pràctica, que abans de l’arribada de l’italià, els sards no s’entendrien entre ells i no aconseguirien comunicar-se: o que tots els sards sabessin parlar el llatí, el català o l’espanyol, i que aquestes fossis les llengües de comunicació interterritorial, fet que no sembla probable.

Encara avui, com dèiem, es repeteix com si fos un fet indiscutible que la llengua sarda és una llengua molt fragmentada dialectalment, que els sards no es poden entendre entre ells si parlen la seva variant dialectal i que, per tant, per aconseguir entendre's cal recórrer a l'italià, que és la llengua coneguda per tots. La realitat, però, és una altra. El fet de recórrer a l'italià no és perquè el sard és incomprendible pels mateixos sards (amb

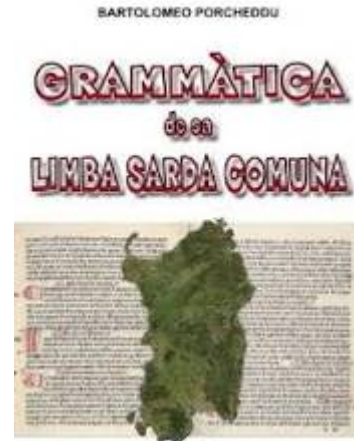
l'excepció de les zones on es parlen altres llengües), sinó perquè es troba en una situació de diglòssia, en què la llengua italiana és aquella percebuda com la llengua de prestigi, i sovint és utilitzada com la llengua de la formalitat amb qui no se coneix encara, passant a parlar en sard només en un segon moment, quan ja es té certa confiança. Argumenta Corongiu: «Però si un coneix el dialecte del seu poble, no té cap dificultat en comprendre també aquell de zones territorials distants. És més senzill, i més convencional i conformista, recórrer a l'italià. La mútua incomprendibilitat és, però, una bandera desplegada contra la unitat simbòlica i real de la llengua per qui està interessat en mantenir a Sardenya un règim de monolingüisme italià» (Corongiu, 2013: 108).

117

*Un exemple il·lustratiu de l'obsessió per la divisió dialectal de la llengua sarda.
L'únic nom que no apareix en aquest mapa és precisament el de "sard".*

Un exemple ben recent d'aquesta voluntat de mantenir aquesta divisió és la insistència, per part d'algunes associacions culturals, però també per part de influents professors universitaris i d'opinadors d'importants mitjans de comunicació, no només d'entestar-se en remarcar l'existència de dos grans blocs dialectals (el "lugodorès", que es parlaria en les àrees centrals i septentrionals de Sardenya, i el "campidanès", que es parlaria en les àrees centrals i meridionals, amb les conseqüents subàrees al seu interior), cosa que no seria exclusiva del sard i que és força comprensible, sinó que les diferències entre totes dues variants són tan grans i irreconciliables que reclamarien l'existència de dues formes diferents d'escriure-les, això és, de dues gramàtiques diferenciades, de dos estàndards diversos: «És important assenyalar aquí que la diferenciació dialectal de Sardenya i els intents classificadors de les varietats sardes –nascudes al si del món científic però convertides ràpidament en saber comú- han desencadenat reaccions d'adhesió i d'identificació ideològica majors que potser en cap altre lloc. Un d'aquests resultats, perillós i traïdor, és el purisme dialectal: que embalsama, radicalitza i cosifica les distincions idiosincràtiques, fent impossible cap tipus de comparació operativa; i en el fons també l'exaltació d'impermeables macro àrees dialectals, l'un blindat contra l'altre, és una versió mediata del purisme. Sospitem que hi tinguin a veure els lingüistes, en tot això; i qui sap si no ha estat només la ocasió per dignificar i fixar seculars (no lingüístiques) enemistats » (Dell'Aquila i Iannàcaro, 2010: 79).

118

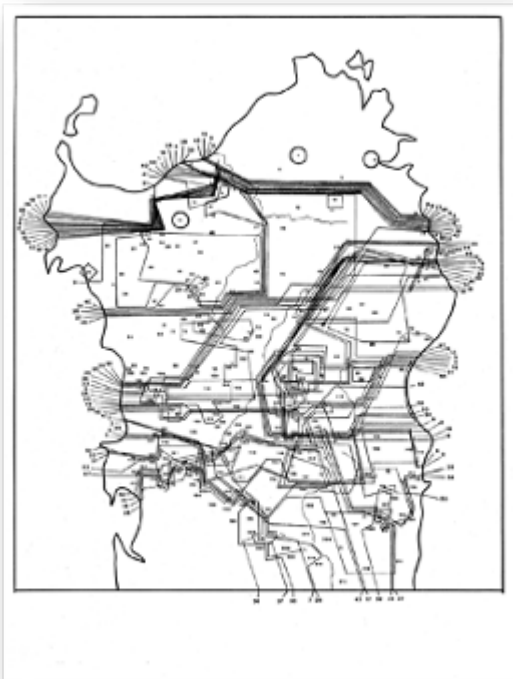
El sard, com tota la resta de llengües del món, es poden classificar en varietats i dialectes, i també està caracteritzat pel fenomen de la variació contínua i constant. Així ho demostra Michele Contini (1987), catedràtic emèrit de la Universitat Stendhal de Grenoble, d'origen sard, i director de *l'Atlas Linguistique Roman*, en el seu *Étude de géographie phonétique et de phonétique instrumentale du sarde (Vol I Text;*

Vol II Atlas et Album phonétiques). Després de 15 anys de recerques sobre el terreny, aquest estudi es basa essencialment en enquestes realitzades en més de 220 localitats de Sardenya, entre 1965 i 1980. Es tracta, doncs, d'un immens corpus oral, enregistrat, que ha permès a l'autor de donar una descripció molt acurada del fonetisme de les diverses variants dialectals de l'illa i de definir amb precisió la distribució geogràfica de cadascuna d'elles, mitjançant l'elaboració d'un atlas fonètic i fonològic que consta de 117 mapes.

Aquests mapes proven que el sard és una família força unitària de dialectes i que la tradicional divisió entre lugodorès i campidanès no és suficient per explicar les mutacions territorials. Així, en algun d'aquests mapes d'isoglosses de tipus fonètic i fonològic (l'isoglossa és una línia imaginària que separa dues àrees geogràfiques que es distingeixen per un tret dialectal concret, ja sigui de tipus fonètic, fonològic, lèxic o d'alguna altra mena) Contini arriba a la conclusió que, com passa en moltes llengües, la zona de transició entre dialectes no és neta i clara, més aviat

gradual, i que es diferencia entre zones tot dependent del fenomen triat.

Un dels mapes de Michele Contini, en què s'aprecia com les isoglosses fonètiques no demostren una distinció clara entre el dialecte del nord i els dialectes del sud, com sí s'aprecia, per exemple, amb el gal·lurès i el sassarès.

Amb tot, malgrat la importància d'estudis com els de Contini, sembla que el lloc comú de la bipartició dialectal estigui ben consolidat, com si fos quasi impossible de capgirar. Com si encara calgués explicitar aquesta divisió dialectal de forma quasi obligatòria, com si la divisió interna de la llengua sarda fos el seu tret distintiu, el seu ADN, la seva essència¹¹.

Un caràcter peculiar, però, que va en contra de qualsevol procés de normativització, això és, de qualsevol intent d'elaboració i fixació de normes ortogràfiques, gramaticals i lèxiques compartides per tots els parlants de la llengua sarda, de planificació i de normalització lingüístiques, convertint-se a Sardenya en un lloc de confrontació polític, en un conflicte funcional que impedeix que el sard es desenvolupi com a llengua unitària i moderna: «els adversaris polítics de la planificació i la normalització tendeixen, de fet, a emfasitzar les diferències i sostenen sense criteri (i de vegades contradictòriament) que a Sardenya hi ha moltes llengües (i no una de sola). O bé forcen la realitat sociolingüística i històrica defensant la incompatibilitat entre el sud i el centre-nord en l'intent de crear dos estàndards per a dues llengües i bloquejar la unitat política del domini sard» (Corongiu, 2011: 45).

120

¹¹ En aquest sentit resulta il·lustratiu consultar la definició que donen bona part dels diccionaris italians a l'entrada "sard", referint-se a la llengua parlada a Sardenya: «llengua neolatina de Sardenya, constituïda per un conjunt de dialectes amb trets marcadament arcaics» (Garzanti), o el «conjunt de les varietats dialectals neolatines parlades a Sardenya. Es distingeixen quatre grups dialectals: el *logudorès* (el més típic i característic, que conserva les formes més arcaïques) el *campidanese*, el *gal·lurès* i el *sassarès* (aquests dos últims més propers als dialectes corsos meridionals i als italians)» (DeAgostini). Això és, abans de descriure les característiques de la llengua, de seguida es parla de la seva divisió dialectal.

3) *La inferioritat dels dialectes meridionals*. En concordança amb els dos primers tòpics, apareix un tercer clixé que ajuda a reforçar-los, que diu que el sard meridional, degut a una forta “contaminació” lingüística deguda al contacte amb les llengües dels diversos colonitzadors que han passat per l'illa és inferior, de menor “qualitat”, mentre que el dialecte central-septentrional seria el més “autèntic” i “vertader”, més “genuïnament sard” ja que hauria romàs indemne a aquestes influències externes. Es tracta, també, d'un tòpic que s'emparà en l'autoritat de Max Leopold Wagner, un tòpic força amarat de racisme, com segurament és lògic que fos en l'època, a principis del segle XX, però que actualment ja no té raó de ser.

Com expliquen Bolognesi i Heeringa, per Wagner, el concepte de “puresa de la llengua” estava estretament connectat al de “puresa de raça”. Escriu Wagner, en text de de 1908, *Das Nuorese. Ein Reisebild aus Sardinien*: «El sard de les muntanyes és un tipus ben diferent del seu germà de la planura. Mentre que aquest és d'estatura petita, de color pàl·lid, de caràcter servil traeix clarament la seva empremta espanyola, el sard de les muntanyes és alt, la sang se li unfla i bull en les venes [...] Menysprea el sard del sud, el “Maureddu”, com en el nuorès són anomenats els habitants de la planura.

121

No hi ha dubte que en aquestes muntanyes l'antiga raça sarda s'hauria conservat molt més pura que en la planura, contínuament sotmesa a nous invasors. També la llengua és la més bella i la més pura; és un dialecte harmoniós i viril, amb força romanalles llatines antigues i una sintaxi arcaica, aquell que sobreviu en aquestes muntanyes amb matisos diversos d'un poblet a un altre» (Citat per Bolognesi i Heeringa, 2005: 66).

*Cartells
dissenyats per
l'Ofici de la
Llengua i
Cultura
Sarda de la
Regió
Autònoma de
Sardenya, que
volen reforçar
entre la
població la
consciència
unitària de la
llengua sarda.*

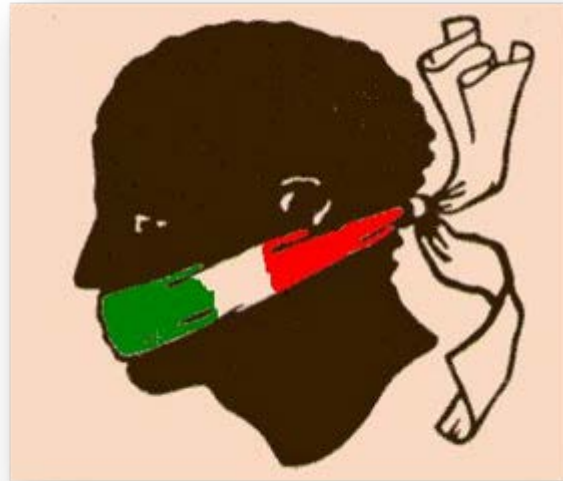
122

Així, segons Wagner, la llengua i la “raça” dels habitants dels pobles de la muntanya de la zona de Nuoro s’haurien mantingut “pures”, mentre que la dels habitants dels poblets de la planícia meridional s’haurien mesclat amb les llengües dels invasors, tot contaminant-les. Aquí ens trobem davant d’un nou estereotip, que vindria a dir que el sard per excel·lència és el sard la Barbàgia (el centre muntanyós de Sardenya) i que, en conseqüència, la Sardenya autèntica hauria de ser també lingüísticament aquella arcaica: allò que no és arcaic, doncs, no és genuïnament sard. Això situava, certament, als sards meridionals en un permanent sentiment de culpa, acusats d’haver corromput el sard, i de seguir parlant una llengua que no era la “vertadera”,

de ser impurs lingüísticament¹². Amb tot, com explica Corongiu, aquest és l'únic tòpic que sí ha estat combatut pels acadèmics sards, especialment per aquells de Càller, la capital de Sardenya, amb el risc, però de reforçar al seu torn el segon dels tòpics, el de la divisió dialectal: «Alguns escriptors del sud han reaccionat contra aquesta situació discriminatòria desenvolupant, a causa d'una escassa consciència política, una polèmica estèril con el “logudorès il·lustre i arcaic” que, si bé és justa com a principi, accepta, confirma i multiplica els factors de divisió dirigits des de fora. L'èmfasi en la idea que els sards estan dividits (de manera especial i més que altres pobles), en el fons, ha estat filtrada a Sardenya pels mateixos colonitzadors interessats en la desunió provocada pel fet de continuar les varietats il·lustres o no. Si no es cau en el parany de l'arcaisme, amb més raó cal no caure en el de la divisió» (Corongiu, 2011: 46).

Aquesta situació s'ha desbloquejat favorablement l'any 2006 amb la proposta d'un estàndard, anomenat *Limba Sarda Comuna* que, tot i les crítiques que ha sofert, va tenir la feliç idea de declarar-se com un model de mediació. La dignificació de les variants meridionals de la llengua sarda només es pot realitzar dins d'un procés que malda per la unitat del sard, perquè dividir la llengua significa, en la pràctica, que l'única llengua útil per als sards sigui l'italià.

4) *Parlar sard interfereix en l'aprenentatge de l'italià*. Sobre aquest tòpic no ens aturarem massa, però allò cert és que un dels prejudicis que més ha arrelat a Sardenya, en la segona meitat del segle XX i que ha continuat fins ahir mateix, introduint-se fins i tot a l'interior de les llars de les famílies sardes. Fou un tòpic clarament dirigit i imposat, si així ho volem dir (als Països Catalans

¹² Crec que es podria fer un cert paral·lelisme amb allò que succeeix en el català amb els parlants de les variants occidentals (especialment a l'interior de Catalunya), que sovint semblen patir un cert sentiment d'inferioritat envers les variants més prestigioses del català central.

el coneixem prou bé), que partia de l'escola i que "suggeria" els pares que deixessin de parlar en la seva llengua pròpia (en "dialecte", deien, despectivament) als fills, perquè l'ús quotidià d'aquesta llengua interferiria negativament en l'aprenentatge de la llengua estatal: l'italià. Avui sabem que això no és cert. Sabem que els xiquets bilingües, independentment de la "importància" de la llengua que parlin a casa, tenen com a mínim les mateixes habilitats cognitives que els que són monolingües. Són moltes les recerques que han demostrat que els nens bilingües no pateixen cap retard a l'hora d'adquirir el llenguatge. Amb tot, a Sardenya, malgrat alguns recents esforços institucionals per part de la Regió Autònoma Sarda, que són encara escassos i poc efectius, encara perdura ben arrelada aquesta idea: que l'ús del "dialecte" dificulta i empobreix l'ús de l'italià, la llengua considerada important.

Perspectives de futur

Amb la resolució núm. 16/14 del 18 d'abril de 2006, el Govern de la Regió Autònoma de Sardenya va aprovar que la "Limba Sarda Comuna (LSC)" fos el model lingüístic estàndard, encara en fase experimental, de referència pels usos escrits administratius de la pròpia Regió Autònoma de Sardenya, això és, el model oficial de la llengua sarda. Aquest model va nàixer amb la voluntat de ser el punt de referència de totes les variants de la llengua sarda parlades a l'illa i que fos senzilla i relativament fàcil d'emprar. En poques paraules, volia ser una proposta d'estàndard escrit que pogués servir per un procés de normalització de la llengua sarda, en l'àmbit administratiu i de comunicació institucional, però també escolar i acadèmic. Un estàndard que, amb una norma lingüística i ortogràfica única, però versàtil (juntament amb una política lingüística veritable que s'encarregués de la promoció, de la difusió, de la valorització i de la presència del sard en tots els àmbits de la societat, públics i privats), pogués esdevenir una forma eficaç per salvar la llengua sarda de la seva progressiva extinció. Amb tot, en un territori ple de prejudicis, com hem vist, tampoc no han faltat les crítiques a aquesta proposta: hi ha qui ha qualificat de ser una "llengua artificial", "poc natural", de "plàstic", com si existís cap estàndard lingüístic natural.

Vinyeta satírica que qüestionava la proposta de la “Limba Sarda Comuna” impulsada per la Regió Autònoma de Sardenya, on apareix el President d’aleshores, Renato Soru, el seu principal valedor, parlant una “limba strana” (llengua estranya).

Allò que és ben cert, però, és que, en pocs anys i malgrat les dificultats, la “LSC” ha esdevingut el sistema-model ortogràfic més usat a Sardenya per escriure el sard, cosa que és un primer pas determinant, no suficient però sí necessari, per la consolidació d’un veritable procés de normalització lingüística de les llengües de Sardenya i per una valoració dels sards del seu extraordinari patrimoni lingüístic i cultural. Cal, però, que la “classe dirigent” sarda, com es diu a Itàlia, això és, que els polítics i les institucions sardes es preguntin si veritablement desitgen que el sard sigui una llengua que tendeixi a la normalitat, això és, si estan disposats a fer l’esforç, no sols econòmic sinó també, i principalment, mental, d’assumir tot allò que significa canviar les dinàmiques lingüístiques de la seva societat i practicar una planificació seriosa. Això és, si hi ha una voluntat política d’apostar per una veritable “sardització” de Sardenya. Perquè, i d’això n’estem plenament convençuts, si el sard esdevé una llengua “normal”, se’n beneficiarà de ben segur la normalitat en l’ús social del nostre català de l’Alguer¹³.

125

REGIONE AUTÒNOMA DE SARDIGNA
REGIONE AUTONOMA DELLA SARDEGNA

¹³ Hem evitat centrar-nos en el cas concret de l’estandarització del català de l’Alguer, perquè hi ha molta bibliografia al respecte. Amb tot, convé recordar l’existència d’un estàndard alguerès, com és la proposta formulada per Luca Scala, *El català de l’Alguer: un model d’àmbit restringit*, i aprovada per la secció filològica de l’IEC l’any 2002 i el posterior *Català de l’Alguer: criteris de llengua escrita* (2003). En el cas del tabarquí, la seva proposta d’estandarització va nàixer després d’encontres i debats públics amb les persones interessades (professors, estudiosos, escriptors, etc.), que va donar com a fruit un primer l’acord per consensuar una grafia unificada i després per acordar una gramàtica (Toso, 2005)

Imatge de la campanya promocional per l'ús social del català de l'Alguer, impulsada pel Govern Municipal de l'Alguer i la Representació de la Generalitat de Catalunya a l'Alguer.

126

BIBLIOGRAFIA

- BLASCO FERRER, E. (1984), *Storia linguistica della Sardegna*, Tübingen: Niemeyer.
- BOLOGNESI, R. i HEEINGA, Heeringa (2005), *La Sardegna fra tante lingue. Il contatto linguistico in Sardegna dal Medioevo a oggi*, Càller: Condaghes.
- CASULA, F. (2010), *La Lingua sarda e l'insegnamento a scuola*, Quartu Sant'Elena: Alfa Editrice.
- CONTINI, M. (1987), *Etude de géographie phonétique et de phonétique instrumentale du sarde (vol. 1º, Texte; vol. 2º, Atlas et album phonétique)*, Alessandria: Edizioni dell'Orso.
- CORONGIU, G. (2011), "La limba sarda comuna i alguns aspectes de la política lingüística a Sardenya". Dins ARGENTER, J.A (a cura de), *La gestió interestatal de les llengües transfrontereres*, Barcelona: Càtedra UNESCO de Llengües i Educació.
- CORONGIU, G. (2013), *Il sardo: una lingua normale. Manuale per chi non ne sa nulla, non conosce la linguistica e vuole saperne di più o cambiare idea*, Càller: Condhagues.

DELL' AQUILLA, V. i IANÀCCARO, G. (2010), “Alcune riflessioni sociolinguistiche sulle grafie spontanee dei dialetti sardi”. Dins *Sa Diversidade de sas Limbas in Europa, Itàlia e Sardigna (Ato de sa cunfèrentzia de sa limba sara 2008)*, Càller: Regione Autònoma de Sardigna; pp. 79-88.

KREFELD, T. (2004), “Un mito da smontare: l'arcaicità del vocalismo sardo”. Dins GRIMALDI, L. i MENSCHING, G. (a cura di), *Su sardu: Limba de Sardigna e limba de Europa. Atti del congresso di Berlino 2001*, Càller: Cuec.

MONGILI, A. (2007), “La visibilità sociale delle competenze linguistiche in Sardegna: un tentativo di problematizzazione”. Dins OPPO, A. (a cura de), *Le lingue dei sardi: una ricerca sociolinguistica*, Càller: Regione Autònoma de Sardigna; pp. 83-92.

MONGILI, A. (2010), “Lingua e lingue, uso e stigma. Problemi di visibilità e invisibilità delle competenze linguistica sardofona”. Dins *Sa Diversidade de sas Limbas in Europa, Itàlia e Sardigna (Ato de sa cunfèrentzia de sa limba sara 2008)*, Càller: Regione Autònoma de Sardigna.

MONGILI, A. (2013) “Introduzione” dins CORONGIU, G., *Il sardo: una lingua normale. Manuale per chi non ne sa nulla, non conosce la linguistica e vuole saperne di più o cambiare idea*, Càller: Condhagues.

OPPO, A. (a cura de) (2007), *Le lingue dei sardi: una ricerca sociolinguistica*, Càller: Regione Autònoma de Sardigna.

SAID, E. W. (1991), *Orientalisme*, Vic: Eumo.

SANNA, A. (1957), *Introduzione agli studi di linguistica sarda*, Càller: Valdès.

SCALA, L. (2003), *Català de l'Alguer: criteris de llengua escrita*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

TOSO, F. (2005) *La grammatica del tabarchino*, Recco: Le mani.

TUSON, J. (1988), *Mal de llengües*, Barcelona: Empúries.

VIRDIS, M. (2005), “Prefazione”. Dins BOLOGNESI, R. i HEEINGA, Heeringa (2005) *La Sardegna fra tante lingue. Il contatto linguistico in Sardegna dal Medioevo a oggi*, Càller: Condhagues; pp. 9-12.

WEINRICH, H. (2006), *Quante lingue per l'Europa?* (ed. a cura de Franca Ortu), Càller: Cuec.